

ПУБЛІКАЦІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

О. В. БОДЯНСЬКИЙ

ЕНЕОЛІТИЧНИЙ МОГИЛЬНИК БІЛЯ с. ПЕТРО-СВИСТУНОВЕ

Весною 1962 р., під час спаду води в Надпоріжжі, автор, оглядаючи береги Дніпра біля с. Петро-Свистунове Червоноармійського району Запорізької області, виявив енеолітичний могильник.

Могильник розташований на мисі при впадінні балки Кайстрової в Дніпро, на другій лесовій терасі, яка підноситься до 15 м над рівнем старого Дніпра. Внаслідок збудування греблі Дніпрогесу цей мис перетворився в низький острів, площею близько 0,6×0,5 км. Широка й полого північна частина його затоплена водою і змита вглиб протягом 300 м. З цього боку в розмиві відкрито ґрунтовий енеолітичний могильник. Майже поруч з ним з південного та східного боків розташовані чотири кургани висотою від 0,5 до 2,4 м, а на пологому березі виявлено 12 кромлехів, діаметром від 6 до 11 м.

В розмиві берега знайдено кілька пофарбованих вохрою кісток від поховань, а поруч з ними крем'яне вістря, великі ножовидні пластини, уламок підвіски («світильника»), що імітувала морську черепашку, прикрасу з іклів дикого кабана та інші речі.

Одне з поховань (№ 1), що частково збереглося, було помітне в стінці непорушеного відслонення лесової тераси (на глибині 1,7 м від сучасної поверхні, опущене в лес на 0,6 м). Під час його розчистки виявилися ледве помітні обриси поховальної ями овальної форми, розміром 1,4×1,1 м. Кістяк, густо пофарбований вохрою, лежав на спині головою на схід, руки випростані, ноги зігнуті в колінах. На щелепі й ключиці лишилися сліди окису від металевих намистин, що лежали тут же поруч двома низками. З лівого боку черепа, біля плеча, знаходилися три крем'яні сокири, поверх їх — невелика ножовидна пластина, а поблизу кисті лівої руки — грудка вохри. Сокири витягнута-трикутної форми з притупленим на кінці обушком, в перерізі лінзовидні, а в профіль клинуваті. Дві сокири мають шліфовані леза і бокові краї. Ці знаряддя виготовлені з коричнюватого кременю з дрібноплямистими включеннями і мають розміри 9,6×5,2×1,1 см і 10,5×5,7×10 см. Можливо, що вони використовувалися і як тесла (рис. 1, 2, 3). Третя сокира без шліфовки леза, більша за розміром — 13,1×7×1,4 см — і дбайливо оброблена ретушю (рис. 1, 1).

Ножовидна пластина (6,2×1,6×0,4 см) виготовлена з жовто-коричневого кременю. По краях її — дрібна ретуш (рис. 2, 1).

Мідні намистини (110 шт.) діаметром від 0,4 до 0,6 см, мають вигляд неспаяних кілець з тонких рівних смужок (рис. 3, 3). Намистини виготовлені на зразок черепашкових кільцевих намистин неолітичних могильників.

Очевидно, з похованням № 1 слід пов'язувати також два браслети і дві пронизки, що лежали поруч з уламками кісток рук, відмитих, ма-

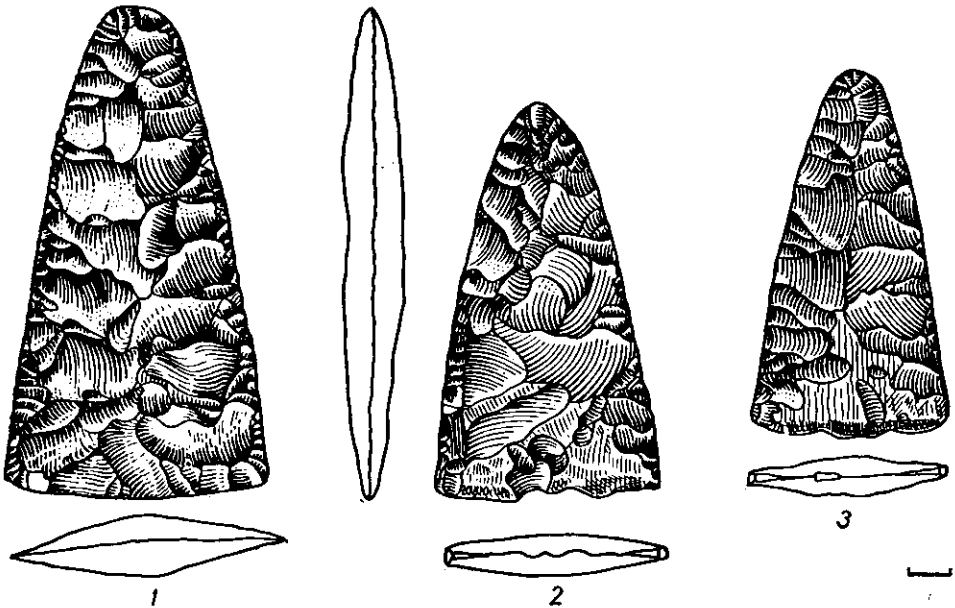

Рис. 1. Крем'яні сокири.

буть, від описаного вище поховання. Пронизки мають вигляд тонких довгих трубочок, трохи звужених до кінців; виготовлені вони з тонкої розклепаної мідної смужки (рис. 3, 2). Браслети в три витки, виготовлені з округлого, відклепаного мідного дроту, краї якого плавно потоншені і закінчуються дуже гострими кінцями. Діаметр їх — 7,4 см (рис. 3, 4).

На відстані 4 м від поховання № 1 виявлені рештки ще одного поховання (№ 2). Воно розташовувалося на тій же глибині, що й поховання № 1.

Померлий був покладений на спину, з скорченими в колінах ногами, головою на схід. При ньому знайдено чотири трикутних крем'яних вістря довжиною 6,1—7,2 см. Поверхня їх ретельно оброблена широкою двобічною струменистою ретушшю з підправкою краю загострюючою ретушшю. Кремій світло-коричневий, прозорий, з плямами (рис. 4, 4, 6). Поруч лежали ножовидна пластина довжиною 5,7 см, бoki якої по всій довжині оброблені мікроретушшю (рис. 5, 6), та набір кружечків овальної форми з дірочкою в центрі, виготовлених з дніпровських черепашок upію (рис. 6, 1).

При похованні зустрінуто не менш цікава кістяна прикраса серповидної форми з трьома дірочками, виготовлена з ікла кабана, довжиною 14,7 см. Нижня її поверхня старанно відколота і підшліфована. На зовнішній поверхні процарапано сім поперечних борозенок (рис. 6, 4).

Після спаду води на площі могильника було проведено шурфовку, якою вдалося відкрити кам'яну огорожу довжиною 5,5 м, що являла собою ряд впритул покладених гранітних плит розміром 0,25×0,3 м.

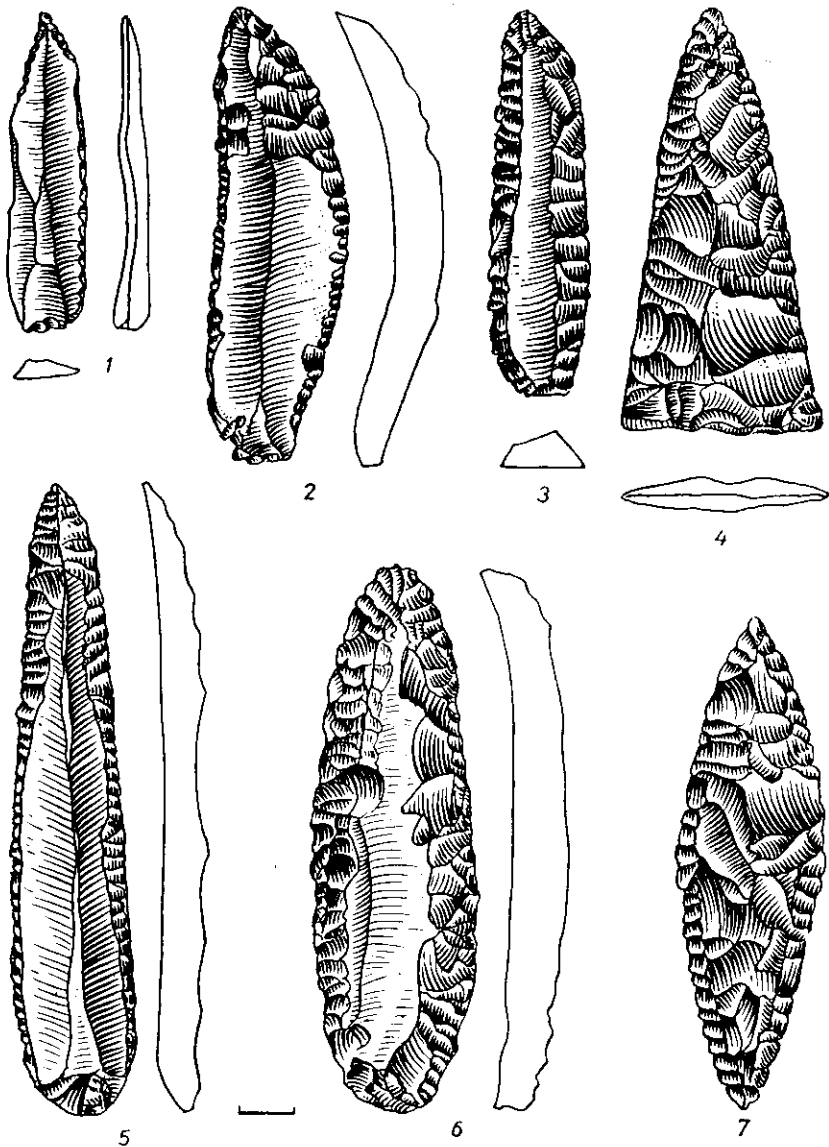

Рис. 2. Крем'яні знаряддя.

Каміння залягало в гумусованому супіску, на глибині 0,45 м і, певно, відмічало рівень денної поверхні. Можливо, що при дальших розмивах відкриється ще друга група поховань.

Крім досліджених поховань, учнями школи с. Петро-Свистунове зібрано у розмиві багато різноманітних речей від зруйнованих поховань.

Серед них чи не найбільшу колекцію становлять різноманітні вістря підтрикутної і трикутної форми з ледве опуклими, рідше рівними основами та боками. Одні з них більш витягнуті (можливо, вони вживались як наконечники списів) (рис. 2, 4; 4, 5), інші — більш короткі й широкі (рис. 4, 1, 2, 7—9). Розміри їх — від 5,1×3,1×0,5 см до 8,4×4,8×0,7 см. Всі вони виготовлені з якісного жовто-коричневого, рідше чорного кременю.

Дещо окремо стоїть знахідка подібного типу знаряддя, але значно більшого за розміром (11,4×7,8×0,7 см), виготовленого в більш доско-

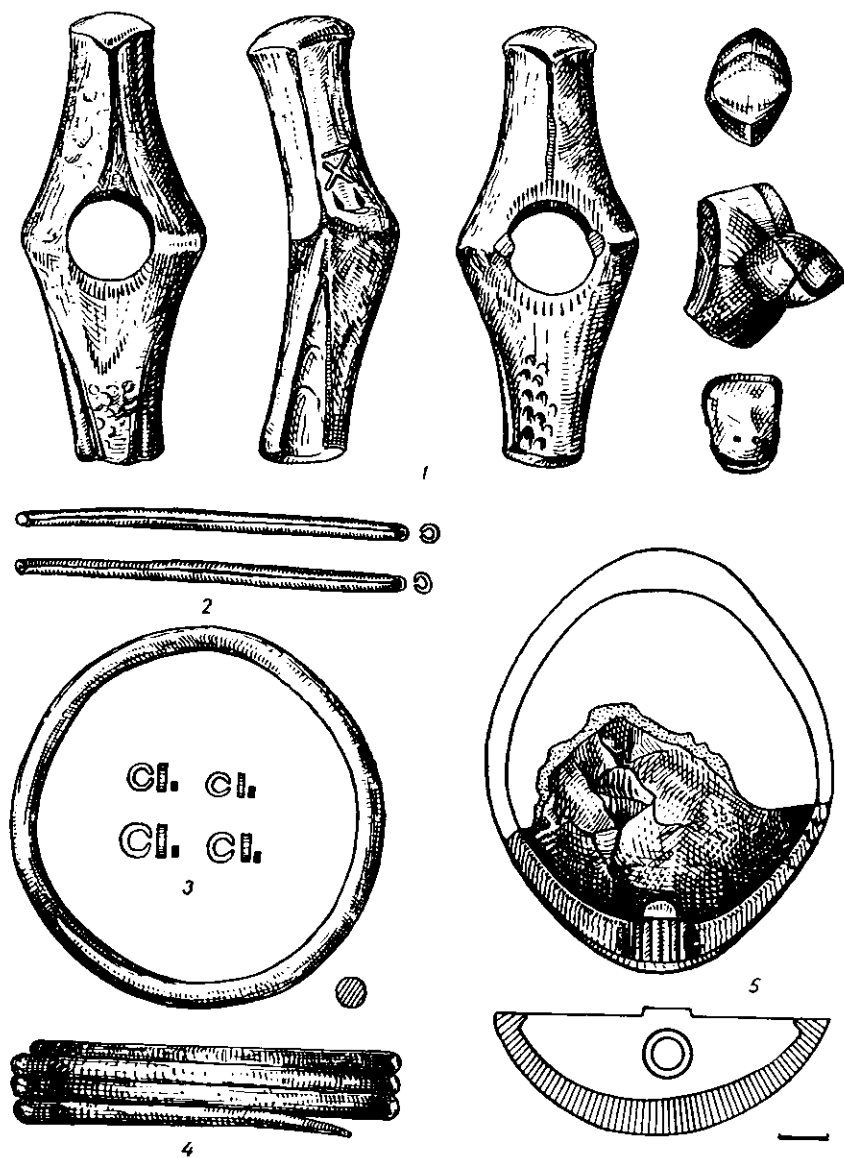

Рис. 3. Речі з могильника.

налій віджимній техніці. Воно підтрикутної форми, з старанно підправленою повторною ретушшю верхньої частини, чим нагадує вістря з жолобчастим пощербленим від роботи лезом (рис. 5, 7).

Другу групу становлять сокири — клинуваті, трикутних форм, з притупленим обушком і слабо опуклими боками, з двобічно шліфованим лезом (рис. 4, 3). Інші сокири лінзовидні в перерізі, оброблені досконалою технікою сколів, з двобічно симетричним шліфованим лезом (рис. 5, 1 — 3, 8). Виготовлені сокири з якісного темного кременю, на деяких з них помітні сліди повторного шліфування. Слід відзначити, що первинне шліфування має крупніші штрихи. Леза знярядь по кутах мають пощербленість від вживання. Розміри їх від $6,2 \times 4,1 \times 0,9$ см до $7,9 \times 4,9 \times 1,1$ см.

Окрему групу становлять ножовидні пластини, серед них є цілі й в уламках. Одна з пластин виготовлена з коричневого прозорого кре-

меню. Боки її на всю довжину покриті мікроретушкою, а ударний горбик має бокову підтеску з віджимної ретуші (рис. 5, 4). Всі інші пластини виготовлені з одного великого нуклеуса. Вони мають дві—чотири рівні грані, в профілі трохі зігнуті. Бокові краї деяких з них там, де

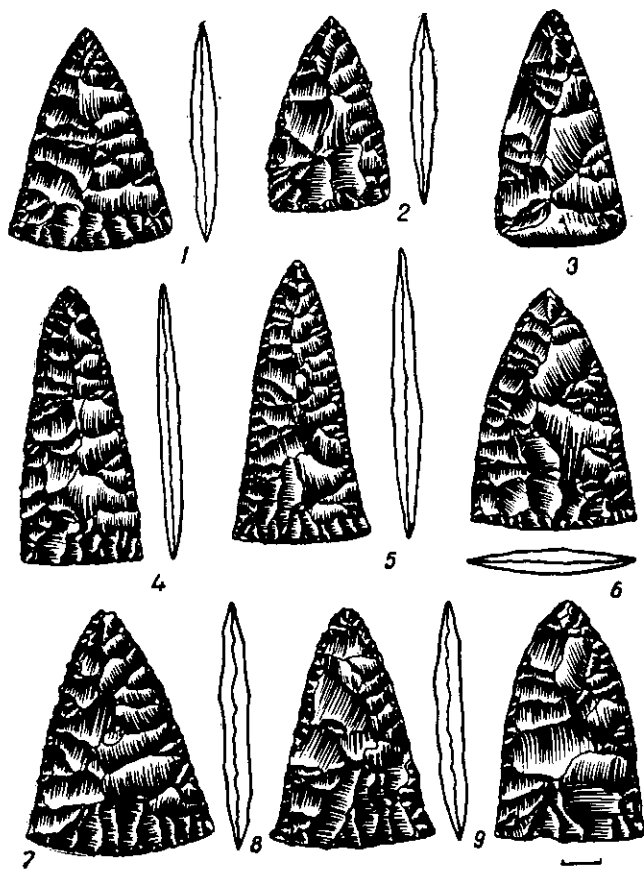

Рис. 4. Крем'яні вістря.

край іноді має бокову перівність виступу, вирівнювались дрібною мікроретушкою, а в двох випадках — сколами віджимної ретуші з двох трьох сколів (рис. 7, 3).

На окремих знаряддях мікроретушкою загострювався край пластини (рис. 5, 9; 7, 1, 2, 4), частіше ножовидні пластини лишались без обробки, з дуже гострими боковими краями, які іноді мають дрібну пощербленість від вживання. Довжина, ширина і товщина пластин залежали від порядковості їх сколу з одного великого нуклеуса. Розміри їх — від $12,8 \times 1,4 \times 0,4$ см до $23,1 \times 4,3 \times 0,7$ см.

Серед цих знарядь необхідно виділити в окрему групу ножі-скобелі (рис. 2, 2, 3). Один з них виготовлений на потовщеній двосхилій пластині, верхня частина якої старанно загострена вузькою довгастою віджимною ретушкою; розміри його — $12,6 \times 2,4 \times 0,8$ см (рис. 2, 5). Другий — виготовлений на грубій двосхилій пластині і неодноразово ретушувався на всю довжину віджимною й крутою ретушкою (рис. 2, 6).

Кинджал лавролистого форми представлений одним екземпляром (рис. 2, 7). Він виготовлений з чорно-сизуватого, дещо матового кремню. По середній осі кинджала помітне потовщення. Оброблений він,

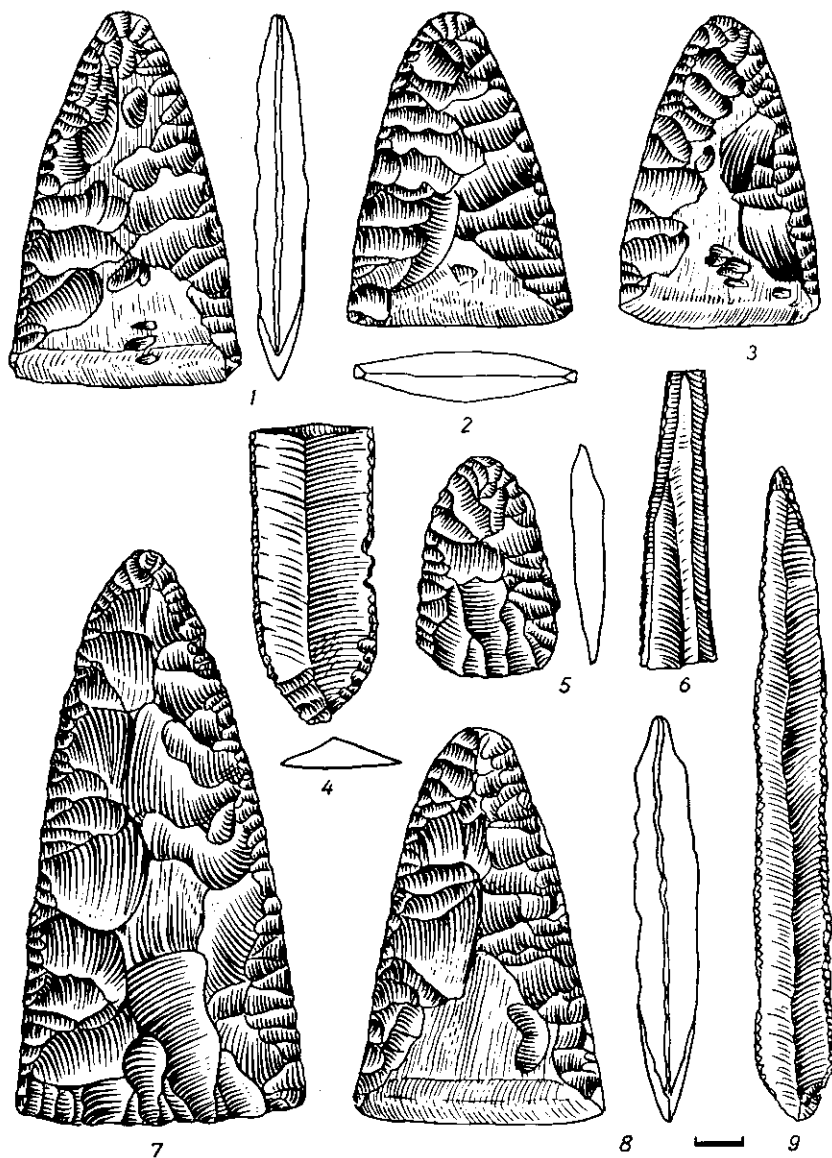

Рис. 5. Крем'яні знаряддя.

як і всі вироби, плоскою нерівною широкою двобічною ретушю. По боках повторна крута ретуш. Розміри його — $9,8 \times 3,0 \times 0,7$ см.

В розмиві знайдено значну кількість виробів з кісті. Слід відзначити три прикраси, виготовлені з іклів вепра. Всі вони серповидної форми. Дві з них парні, зроблені з ікол одного вепра. Зовнішня їх поверхня емалева, біло-жовта, блискуча, а внутрішня — з слідами сколів, лише в центрі залишений невеличкий виступ з отвором. Бокові краї їх зашліфовані (рис. 6, 3). Третя прикраса довжиною 18,8 см, виготовлена з ікла великого вепра і має на кінцях і на виступі три отвори для пришивання чи пронизування. Всі прикраси поблизу дірочок мають сліди окису вохри.

Серед інших прикрас відзначимо черепашку *cardium* морського походження, поверхня якої густо покрита вохрою (рис. 6, 2).

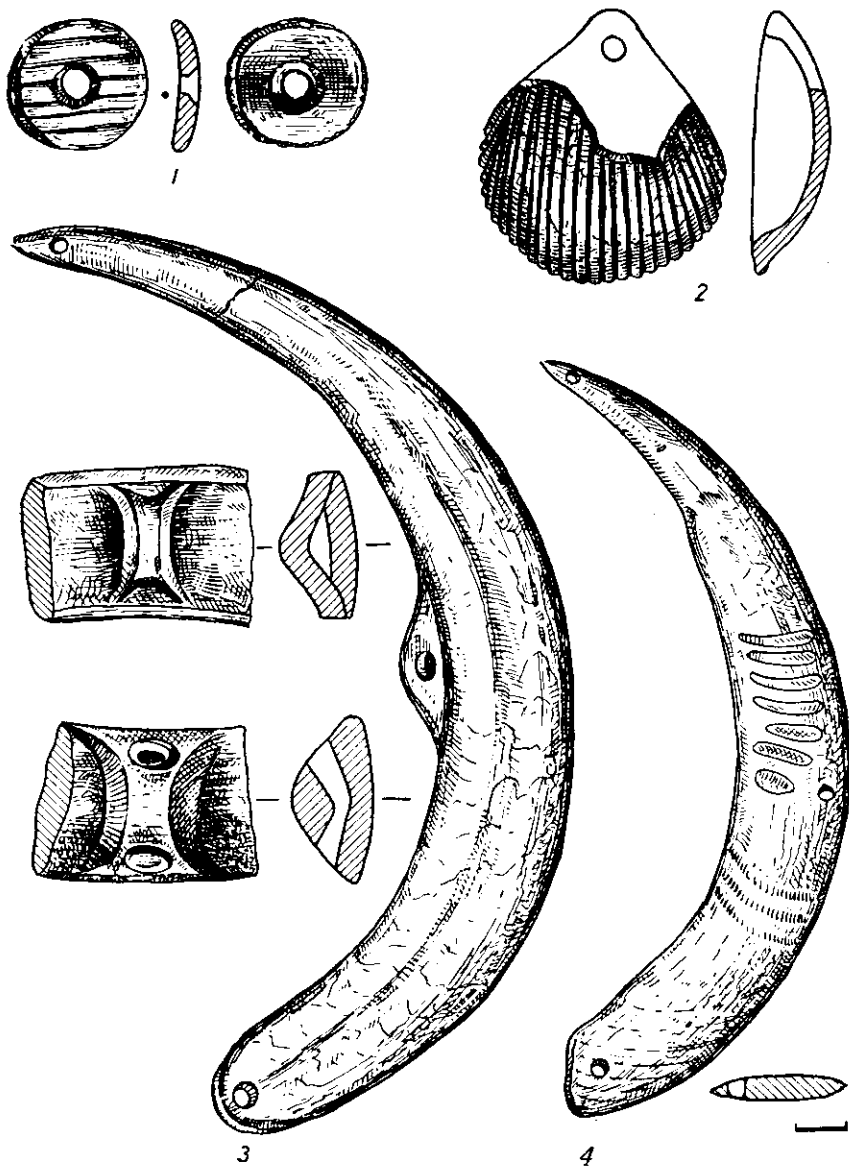

Рис. 6. Речі з могильника.

Серед виробів з каменю кидається в очі незвичайна знахідка — уламок «світильника» з алебастру, що імітує морську черепашку. З одного боку є дірочка, а на борту виступ, прикрашений лінійним орнаментом (рис. 3, 5).

На особливу увагу заслуговують знахідки металевих виробів. Серед них — унікальний молоток в формі витягнутого ромба з вигнутими боками. Посередині його є отвір округлої форми, діаметр якого з зовнішнього боку на 2 мм більший. На боковій поверхні помітні нерівності від лиття. На правій грані нижнього кінця є три знаки (рис. 3, 1).

Крім того, зустрінуті браслети з кованого мідного дроту, краї якого добре відклепані. Два з них мають три повних витки з виступами кінців (рис. 8, 1), а один — чотири витки (рис. 8, 2).

Всього на Петро-Свистунівському могильнику знайдено 108 речей. На сьогодні ще важко сказати про культурну приналежність Пет-

ро-Свистунівського могильника, хоч деякі дані для цього є. В цьому плані необхідно згадати, що крем'яні вироби, аналогічні петро-свистунівським, виготовлені віджимною технікою, відомі в Надпоріжжі — на острові Кізлевому, Стрільчій Скелі, Середньому Стозі II та на інших поселеннях. Аналогічні вироби відомі із скарбу, виявленого в передмісті м. Дніпропетровська¹. Особливо важливою є знахідка крем'яних вістрів трикутної форми разом з керамікою типу балки Квітяної, поблизу Великої Тарасівки.

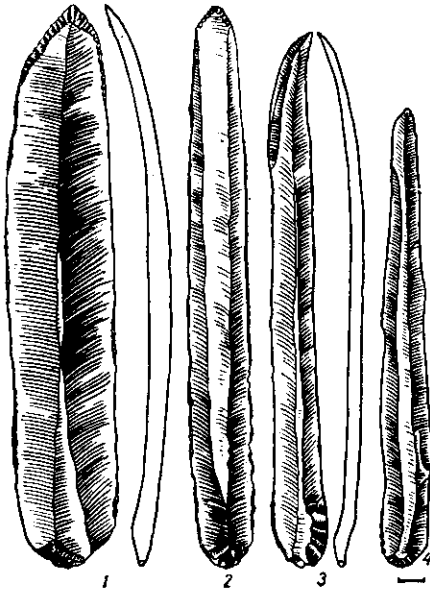

Рис. 7. Крем'яні ножі.

У свою чергу, кістяні вироби (з іклів вепра, кільцеві намистини з стінок черепашок) цього могильника знаходять аналогії серед інвентаря Маріупольського могильника. Об'єднують їх і деякі спільні риси в обряді поховань — положення кістяків на спині із зігнутими в колінах ногами та густе посипання поховань вохрою.

Не менш важливими є знахідки аналогічних металевих виробів. Мідний молоток з Петро-Свистунівського могильника знаходить найбільш аналогії серед матеріалів епохи раннього металу Кавказу. По

формі він нагадує мідну сокиру-клевець з с. Ругуджа (гірський Дагестан)². Подібні знаряддя відомі і в Закавказзі, де вони датуються дав-

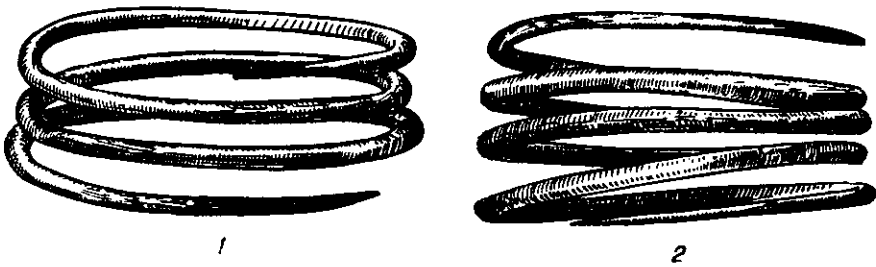

Рис. 8. Мідні браслети.

нім етапом бронзового віку³. Все це свідчить про міжплеменні зв'язки степового населення з племенами Кавказу в епоху раннього металу.

¹ И. Ф. Ковалева. Клад кремневых орудий из окрестностей г. Днепропетровска.— СА, М., 1961, № 4, стор. 245—249.

² В. Г. Котович. Археологические работы в горном Дагестане.— Материалы по археологии Дагестана, т. II, Махачкала, 1961, рис. 21, 4.

³ Б. А. Куфтин. К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии.— ВГМ, XII — В, Тбилиси, 1944, стор. 300—303, табл. I, 1, 2.

А. В. БОДЯНСКИЙ

ЭНЕОЛИТИЧЕСКИЙ МОГИЛЬНИК У с. ПЕТРО-СВИСТУНОВО

Резюме

Близ с. Петро-Свистуново, на Днепровских порогах, в зоне размыва подпорными водами коренного берега Днепра, автором были зафиксированы остатки погребального комплекса, возможно некрополя, от которого осталось на месте скорченное захоронение. Собрано около 110 древних предметов — кремневых, металлических и костяных изделий, а также алебастровая подвеска, напоминающая светильник.

Инвентарь Петро-Свистуновского могильника находит аналогии среди материалов энеолитических поселений Надпорожья и Мариупольского могильника.

Находки металлических изделий свидетельствуют о межплеменных связях степного населения с Кавказом на рубеже медного и бронзового веков.